

SALMAN SÜLEYMANOV
Bakı Avrasiya Univeriteti
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
ssuleymanli@mail.ru

XIV-XV ƏSRLƏR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNDƏ ƏRƏB MƏNŞƏLİ LEKSİK VAHİDLƏR

Açar sözlər: *XIV əsr, alınma sözlər, ərəb leksik vahidləri, ədəbi dil, Nəsimi, Haqiqi, eşq, fəlsəfi məzmun*

Keywords: XIV century, borrowed words, Arabic lexical units, literary language, Nasimi, Haqiqi, love, philosophical content

Ключевые слова: *XIV век, заимствованные слова, арабские лексические единицы, литературный язык, Насими, Хакик, любовь, философское содержание.*

Təqribən XIV əsrdən etibarən anadilli Azərbaycan ədəbiyyatında məsnəvi janrı geniş yayılmağa başlayır. Tədqiqatlar da göstərir ki, bu janrda olan əsərlər daha çox rəməl və həzəc bəhrlərində və eyni zamanda, onların da qısa ölçülərində qələmə alınır. Ərəbizmlərin Azərbaycan dilində işlənmə mövqeyinə gəldikdə, ərurun rolunu bir o qədər şişirtmək istəməsək də, amma hər halda onu demək lazımdır ki, ərəb kəlmələrinin Azərbaycan dilində işlənməsində ərur vəzninin də müəyyən dərəcədə rolu vardır. Lakin janrlar arasında, məsələn, qəzəl janrına nisbətən məsnəvi janrı, xüsusilə Azərbaycandilli-türkdilli ədəbiyyatın ilk dövrlərində klassik ərurun tələblərini bir o qədər də təmin etmir. Akademik Tofiq Hacıyev “Dastani-Əhməd Harami”dən danışarkən haqlı olaraq deyir: “Əsər klassik poeziya janrında – məsnəvi formasında yazılıbsa da, dilində xəlqilik prinsipi izlənilir. Klassik poeziya janrları üçün səciyyəvi olan qeyri-küləvi ərəb-fars sözlərinin, izafət və izafət silsilələrinin bolluğu burada görünür, alınma sözlər semantik cəhətdən milliləşmişdir, bir sözlə, xalq dili norması gözlənilir” (5, 165-166). Bu mənada, ilk məsnəvilərdə Azərbaycan dilinin, türk dilinin, türk ahənginin əhval-ruhiyyəsi bir qədər daha çox hiss olunur ki, bu da bu dövrdə, bu janrda yazılan əsərlərdə ərəb kəlmələrinin bir o qədər də çox işlənmədiyini göstərir. “... Poetik alınmalar ədəbi dilimizin ilk inkişaf mərhələsindən başlayaraq bu günkü qəzəl şeirimizə qədər geniş işləndiyinə baxmayaraq, ədəbi dilimizin başqa üslublarına, hətta bədii dilin başqa janrlarına demək olar ki, yol tapa bilməmiş, canlı danışiq dilinə daim yad olmuş və dilimizin lüğət tərkibinə daxil ola bilməmişdir” (2, 202). Başqa sözlə, konkret şəkildə desək, bu əsərləri qələmə alan müəlliflərin ərəb kəlmələrinə bir o qədər də müraciət etməmələri, bu əsərlərin hətta vəzninə də təsir göstərmişdir ki, bu zaman da bu vəznin oxunuşunda türk mənşəli sözlərin süni şəkildə uzanmasına, ərur dili ilə desək, imalələrə daha çox təsadüf olunur. Bu mənada XIV əsr abidəsi olan Yusif Məddahın “Vərqa və Gülşah” əsərinə nəzər salaq.

*Gör bu göz Gülşah ol it nə qıla.
Dedi: - Ya Gülşahim, azdırdın bəni,
Vərqa eşqi qıldı aşüftə səni.
Ertə anı öldürəm, başın kəsəm,
Top edibən qarşına başın asam.
Səni bu xiymə dirəginə saram,
Hər yalıncaq eyləyəm, qamçı uram.
Andən iş qılam sana, ey bixəbər
Kim, çəkələr səni bu xərbəndlər...*

Gördüyümüz kimi, bu parçada, ərəb və fars kəlmələri, xüsusilə də ərəb kəlmələri azlıq təşkil edir. Amma bu o demək deyildir ki, poemanın dilində ərəb kəlmələri yoxdur. Təbii ki, belə düşünmək sadələşmələr olardı. “Vərqa və Gülşah” poemasının dilində də ərəb və fars kəlmələri vardır, lakin bu kəlmələr daha çox üslubi xarakter daşıyır. Məsələn, təbii ki, Gülşahı oğurlayan Bəni-Əmri-Pəlidin zalımlığı təsvir olunan “Şeiri-Gülşah”ı oxuyarkən aşağıdakı ərəb kəlmələri ilə tanış oluruq:

*Bənd içində bunda qaldım bən əsir,
Bir mədəd irgil bana, ya dəstigir.
Aşiqəm, zalim əlinə düşmüşəm
Kim, yüzü çirkin, sözi ziştə-əmir...*

Poemadan olan bu kiçik parçaya baxsaq, bu dörd misrada olan ərəb kəlmələrindən başqa bu parçada -“Şeiri-Gülşah”da xəyal, hücum, lütf, həsrət, eşq, hicran, münir, hərir kimi ərəb leksik vahidlərinə rast gəlirik. Ümumiyyətlə, poemada ərəb leksikasının əhatə dairəsi çox genişdir. Yüzlərlə ərəb sözü vardır ki, Yusif Məddah- poemanın müəllifi həmin kəlmələri öz məqsədinə müvafiq şəkildə işlətməmiş, hər kəlmədən yerində istifadə etmişdir. Həmin leksikaya aşağıdakıları nümunə göstərmək olar. Ləin, asayış, ələm, bədr, müqabil, nəre, lət, mən”, hiylə, taqət, təqsir, qəsd, məlun, hədd, hərif, həmlə, məlul, heybət, təziyə, müdara, ümmid, nəzər, hal, əmin və s.

XIV-XV əsrlərdə yazıb-yaradan böyük şairimiz Nəsimi, tədqiqatçıların verdiyi məlumata görə, təqribən Yusif Məddahın “Vərqa və Gülşah” poemasının yazıldığı ildə, 1368-1369-cu illərdə dünyaya gəlib. Nəsimi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində və eləcə də ədəbi dilimiz tarixində tamamilə yeni bir mərhələdir. Təbii ki, Nəsiminin Azərbaycan ədəbiyyatı və dil tarixindəki yeri haqqında çox yazılıb. Ona görə də biz bu barədə olan fikirləri bir daha təkrarlamadan, sadəcə olaraq, onlardan ikisini qısa şəkildə nümunə gətirməklə kifayətlənirik. “Seyid İmadəddin Nəsimi Azərbaycan-türk ədəbi və fəlsəfi fikrinin XIV yüzillikdə yetişdirdiyi ən böyük mütəfəkkir şairlərdən biridir. O, türkcə Divanı ilə türk fəlsəfi fikrinin divan şeiri qəlibində poetik ifadəsini bu sahədə neçə yüzillərdən bəri ənənəsi olan ərəb və fars şeiri səviyyəsinə yüksəltdi” (1, 206). Nəsiminin dili haqqında yazarkən isə akademik Tofiq Hacıyev aşağıdakıları qeyd edir: “... Nəsimi Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini xeyli zənginləşdirdi; o, həm ana dilinin bütün leksik-

semantik imkanlarını üzə çıxardı, xalq dilinin idrak potensialını aşkar etdi, həm də ərəb və fars dillərindən zərurət həddində məhz ehtiyac olan qədər, ifrata varmadan material mənimsədi, bununla da Azərbaycan ədəbi dilinin fəlsəfi, elmi ifadəçi səviyyəsini təmin etdi” (5, 194).

Nəsimidən sonra Nəsiminin istər dil baxımından və istərsə də ədəbi mündəricə baxımından onun ənənələrini davam etdirən ən böyük, istedadlı şair Qaraqoyunlu hökmdarı Cahan şah Həqiqidir (1405-1467). Cahan şah Həqiqi ədəbiyyatımız və dilimiz tarixində Nəsiminin qoyduğu prinsipləri normativləşdirmiş, sabitləşdirmiş və demək olar ki, özündən sonrakı ədəbiyyat və dil istiqamətinə nümunə olmuşdur. Belə ki, Nəsiminin dil yaradıcılığında gördüyümüz istər sadə, istər Qurani-Kərimdən gəlmə və istərsə də irfan və hürufiliklə bağlı olan ərəb leksik vahidləri Həqiqi dilində artıq sabitləşir. Belə ki, əgər Nəsimi öz yaradıcılığında dediyimiz ərəb kəlmələri dənizinə baş vuraraq, oradan müxtəlif kəlmələr, məfhumlar götürərək bunları öz yaradıcılığına tətbiq edirsə, Həqiqi öz dilində artıq Nəsimi tərəfindən qəbul olunmuş, Nəsimi tərəfinfən işlədilmiş ərəb kəlmələrinə də bir növ məhək daşı gözü ilə baxır. Bu kəlmələrin hamısına müraciət etmir. Ən seçilmişlərini, xalq tərəfindən, ədəbi dil çərçivələri tərəfindən qəbul olunmuşlarından istifadə edir. Bununla da bu sözləri, bu terminləri dil və ədəbiyyat tariximizdə normativləşdirir. Bu mənada, əgər Nəsimi saysız-hesabsız bu məfhumları, anlayışları dil və ədəbiyyat tariximizə gətirən ilk şairdirsə, Həqiqi onları saf-çürük edən, onlardan lazımınca istifadə edən, onları normativləşdirən ilk şairimizidir. Başqa sözə desək, bu məfhumlar məhz Həqiqi yaradıcılığı ilə dil tariximizdə normativləşir, stabilləşir, sabitləşir. Bundan sonrakı poeziyada da Nəsimi kəmiyyət və keyfiyyətində deyil, deyərdik ki, məhz Həqiqi kəmiyyətində və keyfiyyətində istifadə olunur.

*Yarəb, nə nur imiş ki, məni yaxdı narına,
Yarəb, nə zat imiş ki, məni çəkdi darına.*

*Qıldı münir aləmi şahidi-mən cəmal ilə,
Müşəfi-rəbb imiş ruxi ayəti-xəttü xal ilə .*

*Cəmalın rövzeyi-rizvan deyilmi?
Dodağın çeşmeyi-heyvan deyilmi?*

*Səqahun rəbbihüm xəmrə ləbindən,
Bəyani-ayətü bürhan deyilmi?*

*Gəlgil ki, nuri-didə cəmalındadır sənin,
Dövri-qəmərdə fitnə hilalındadır sənin.*

*Ağzın çü mimü, zülfü qaşın nunü dal imiş,
Könlüm həmişə ol mimü dalındadır sənin.*

Həqiqi yaradıcılığında işlənən bəzi ərəb leksik vahidlərinə nəzər salaq:

Həris – (حريص – hari:sun) həris, coşqunluqla istəyən, qədrini bilən, əziz tutan; acgöz, tamahkar; qənaətcil; ehtiyatlı. (3, 194)

Ləme – (لمعة – ləm‘atun) İşartı, işıq; parıltı, işıltı, şölə, nur, cila, pardax; xülasə, icmal, oçerk (4, 523). **Ləmei-səadət** – səadət parıltısı, xoşbəstlik.

Şaibə - (شائبة – şə:‘ibətun) Ləkə, nöqsan, qüsür; bəla, müsibət; şəkk, şübhə. Çal, saçlarına dən düşmüş, kraliça (4, 111)

Bəlleyl – Billeyl (باليل – bil-leyli) Gecə vaxtı; And olsun gecəyə (“bi” and ədatı, “leyl” – gecə) (4, 44)

Vəzzuha - (والضحى – va-d-duha:) Quranda bir surənin adından- and olsun səhər işığına! ضحى – səhər çağı, و and ədatı (4, 154)

Salik – (سالك – sə:likun –ismi fail) Yol gedən, yolçu; açıq, boş (yol); işlək, işlənmiş (yol); salik, sufi yolu ilə gedən, sufi yolunun yolçusu (4, 39)

Riya – (رياء – riyə:‘un) ikiüzlülük, qeyri-səmimilik (3, 344)

İxlas – (إخلاص – ‘ixla:sun) ixlas, səmimiyyət, ürəyiaçıqlıq, sadıqlıq (3, 280)

Hicab – (حجاب – hicə:bun) örtük, arakəsmə; nəzər duası, gözmuncuğu, həmayıl, tilsim (R. Ə I cild, s.182)

Sidrətül-əla – (سدرة العلاء – sidratu-l-‘alə:’ və ya sidratul-muntəha) cənnət ağacı, sonuncu qatın sidr ağacı. Göyün yeddinci qatındakı yer adı tilsim (4, 15)

Cənnətül-məva – (جنة المأوى – cənnətu-l-mə‘va:) “Məva cənnəti” (عندها جنة – Qurani-Kərim 53-cü surə, 15-ci ayə -Mələklər, şəhidlər, və müttəqilər məskəni olan Məva cənnəti onun yanındadır) (Qurani-Kərim, ən-Nəcm, 15)

Qabi-qövseyin-(قاب قوسين – qa:bə qauseyni) bir addımlığında, yaxınlığında (4, 428)

Rövzeyi-rizvan - (روضة الرضوان – raudatu-r-rıdva:ni) cənnət bağçası.

Faili-eşq - (فاعل عشق – fə:‘ilu ‘ışq) aşiq, eşqə düşən (4, 235, 347)

Bəyani-ayət - (بيان الآية – bəyə:nu-l-‘ə:yəti) Quran ayəsinin şərhı (3, 103, 42)

Ələstu rəbbikum - (الست ربكم – ‘ələstu rabbəkum) Sizin rəbbiniz deyiləmmi ?

Sidreyi-rizvan - (سدرة الرضوان – sidratu-r-rıdva:ni) cənnət ağacı (3, 371; 4, 15)

Qaməti-sidrtül-cinan - (قائمة سدرة الجنان – qa:mətu sidrati –l –cinə:ni) cənnətlər ağacının qaməti (3, 161; 4, 433, 15)

Misbahi-ləmyəzəl - (مصباح لم يزل – misbə:hun ləm yəzəl) əbədi çıraq, sönməz çıraq, tükənməz işıq (misbahun çıraq, ləm yəzəl- bitməz. Burada ərəb dilində bağlayıcısız təyin budaq cümləsi mövcuddur. Buna görə də sönməz çıraq anlamını bildirməkdədir)

Nəsimidən sonra yaşayıb-yaradan şairlərin hamısı istedad baxımından və Nəsiminin ənənələrini davam etdirmək nöqteyi-nəzərindən heç də Həqiqi qüdrətində və istedadında deyildirlər. Onların dili də ərəb kəlmələrinin işlədilməsi baxımından Nəsimi və Həqiqinin dilinə nisbətən çox sadədir. Bu sadəliyin bir səbəbi əgər onların istedad nöqteyi-nəzərindən Həqiqi səviyyəsində olmamaları ilə əlaqədardırsa, digər səbəbləri onların artıq Nəsimi dövründən uzaqlaşdıqca hürufilik fəlsəfi cərəyanından

uzaqlaşmaları ilə də bağlıdır. Doğrudur, onların dilində də biz ara-sıra hürufilik terminlərinə, Qurani-Kərimdən gətirilən mürəkkəb dini leksikaya və s. təsadüf edirik. Amma hər halda bu leksik vahidlər onların dilində Nəsimidə və Həqiqidə olan kəmiyyət və keyfiyyətdə deyildirlər. Başqa sözlə desək, bu şairlərdən bəziləri doğrudur, bəzən xəlvətiyyə, rövşəniyyə kimi təriqətləri təmsil etsələr də, bu təriqətlərin nəzəri əsasları hürufilik kimi qəliz olmadıqlarına görə və bu şairlər özləri də bu təriqətlərin Nəsimi kimi bir o qədər də tribunları, ifadəçiləri olmadıqları üçün, onların yaradıcılıqlarında da bu terminlər ara-sıra və gəlişi gözəl sözlər kimi istifadə olunmuş, funksional xarakter daşımamışdır. Onlar öz yaradıcılıqlarında əsasən eşq, məhəbbət mövzularını təbliğ etmiş, qəliz dini, fəlsəfi ərəb-fars kəlmələrindən adətən bəzək xatirinə istifadə etmişlər.

Xəlili: *Ey bilən həqqin süfatin sirri-əsması nədir?
Ya bu əsmadən murad olan müsəmması nədir?*

*Çün ibadət həqqədir, məbud bir həqdir haman,
Müslümanın məşçidi, kəbrin kəlisası nədir?*

*Mən ki dərvişəm, gədayam, padişahi-aləməm,
Ruhi birəngəm, əgərçi rəngə gəldimçi adəməm.*

*Şeş cəhətlə çar ünsürdür məni faş eyləyən,
Yoxsa mən gəncineyi-vəhdətdə mən-mübhəməm.*

Hamidi: *Neyçün ey məh, cənnəti-kuyində bar olmaz bana,
Neçün əvvəlki kimi hiç etibar olmaz bana.*

*Ay yüzün ayineyi-surəti-candır bilirəm,
Anda nəqşi-rüxi dildar əyandır bilirəm.*

Hidayət: *Ey canü könül mehrin ilə valehü şeyda,
İsbatın üçün kövnü məkan oldu hüveyda.*

*Dün görsədüb biləklərin ol şuxi-dilruba,
Qıldı şikəstə könlümi dəstində mübtəla.*

Gülşəni: *Eşqə könül verməyən canını qıymaz bana,
Bənligini tərk edüb eşq ilə gəlməz bana.*

*Ağlamaqdan gülməz imiş şad olub bir dəm qərib,
Fikri-zikri olubanu dərd ilə ney dəm qərib.*

*Bilməzəm kim, nə bələdur başıma sevdəyi-eşq,
Karturub əksilməz başımdan dəmbədəm qovğayi-eşq.*

Xəlili, Hamidi, Hidayət, Gülşəninin dilində işlənən bəzi ərəb leksik vahidlərinə nəzər salaq:

Əsma - (اسماء - əsmə:'un) adlar (ismun sözünün cəmi) (4, 48)

Müsəmma - (مُسَمَّى - msəmmən - ismi -məful) adlandırılmış, adlı, müəyyən, anlayış (4, 49)

Məbud - (معبود -mə'bu:dun, ismi məful) məbud, Allah, İlahi, Tanrı, büt (4, 206)

Kəbr - (كبر - kəbrun- məsdər) yaşca böyük olma (4, 442)

Ərbab - (ارباب -ərbə:bun- rabbun sözünün cəmi) sahibkar, ağa, mülkədar (3, 344)

Təbarəkü təala - (تبارك تعالی - təbə:rakə tə'a:lə:) Allah mübarək etsin! (təbarəkü – təala (Allahın xeyir duası)) (3, 64; 4, 259)

Mübhəm - (مبهم - mubhəmun -ismi-məful) şübhəli, qeyri-müəyyən (3, 95)

Əqdəm - (أقدم - əqdəmu -sifət dərəcəsi) daha qədim, ən qədim, ən əvvəl (4, 377)

Əbkəm - (أبكم -əbkəmu-fiziki nöqsan bildirən sifət) lal, dilsiz (3, 85)

Bərq - (برق - bərqun) ildırım, şimşək; bəzək-düzək, parıltılı şeylər; teleqraf (3, 64)

Bəla - (بلاء -bələ:'un) imtahan; bəla, bədbəxtlik; zəhmət, əmək; tıbdə: cüzam, sızanaq (3, 89)

Müsəid - (مساعد - musə:'idun- ismi fail) əlveişli, münasib, kömək edən, köməkçi (4, 23)

Sabir - (صابر - sa:birun -ismi fail) səbr edən, səbirli, dözümlü (4, 116)

Təmənna - (تمنى - təmənnə: - feil, təmənni -isim, məsdər) xahiş, arzu, istək, dua (4, 579)

Liqa - (لقاء - liqa:'un) görüş, üz, surəq, dava, döyüş (4, 519)

Mültəfit - (ملفت - multəfitun - ismi-fail) diqqətçil, qayğıkeş; maraqlanan (4, 515)

Məxmur - (مخمور - məxmu:run, ismi-məful) xumarlanmış, məst, sərxoş (4, 287)

Qiyam - (قيام - qıyə:mun) dayanma, qalxma, yola düşmə, mövcud olma, icra etmə, əriş (4, 434)

Məcruh - (مجروح -məcru:hun, ismi-məful) yaralı, yaralanmış, etimada layiq olmayan (3, 141)

Təxir - (تأخير - tə'xi:run) ləngimə, yubanma, gecikmə, yubatma, gecikdirmə (3, 9)

Təsir - (تأثير - tə'si:run) təsir,nüfuz, təəssürat, induksiya (3, 5)

Tülu - (طلوع - tulu:'un: məsdər) çıxma, görünmə, can atma, danışma, öyrənmə (4, 184)

Nemət - (نعمة -ni'mə:tun) rifah, firavanlıq; xoşbəxt həyat, var, dövlət; nemət, hədiyyə, bəxşiş, sovqat, şəfqət, yaxşılıq (4, 648)

Təriq - (طريق – tari:qun) yol, küçə; üsul (4, 178)

Layiq - (لائق – lə:'iqun: ismi-fail) lazımı, uyğun, yararlı, münasib, layiqli, ləyaqətli (4, 531)

Məqal - (مقال – maqa:lun) məqalə, deyim, atalar sözü, mövzu (4, 431)

Səla - (صلاة – salə:tun) çağırış, namaz, dua (4, 139)

Təbii ki, XV əsrin ədəbi bədii fikir və dil mənzərəsi yuxarıda adlarını çəkdiyimiz Nəsimi, Həqiqi, Xəlili, Hidayət, Hamidi, Gülşəni və s. kimi şairlərlə tamamlanmır. Yaradıcılığı XV əsrin sonları və XVI əsrin əvvəllərinə təsadüf edən daha bir şairimiz – Kişvəri adlı şairimiz də vardır ki, məhz onun yaradıcılığı ilə XV əsr ədəbiyyatı və dil mənzərəmiz tamamlanaraq, XVI əsrə qədəm qoyur. Kişvəri göstərilən dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatının ən istedadlı şairlərindən olub, yaradıcılığının mündəricəsi ilə öz sənətində Orta Asiya Herat məktəbinin, Xorasan məktəbinin ənənələrini birləşdirən sənətkarlarımızdandır. Əslində Kişvərinin yaradıcılığı bizim araşdırdığımız mövzu baxımından – Azərbaycan ədəbi dilində ərəbizmlərin kəmiyyət və keyfiyyətinin xüsusiyyətlərini öyrənmək nöqtəyindən bir o qədər də böyük material vermir. Yəni onun da əsərlərində ərəbizmlər, əsasən, sadə leksika ilə məhdudlaşır. Çünki Kişvəri də özünün sələfləri kimi, daha çox əsərlərində dünyəvi məhəbbəti, dünyəvi eşqi tərənnüm etmişdir. Buna görə onun əsərləri fəlsəfi məzmun daşımadığına görə, onun dilində də daha çox sadə ərəbizmlərdən istifadə olunmuş və o, qəliz ərəb və fars kəlmələrindən demək olar ki, istifadə etməmişdir. Amma onun yaradıcılığında Cığatay ədəbiyyatının, Nəvai yaradıcılığının müəyyən mənada təsiri olduğu üçün, onun üslubunda bəzən biz Orta Asiyadan, Cığatay ədəbiyyatından gəlmə meyllərə də təsadüf edirik.

*Səndən ayru yüz gəmi-dərdü məlamətdür mana,
Nə xoşam, nə naxoşam, bilməm nə halətdür mana.*

*Hicrümə qatlam deyincə, tiği çək öldür məni,
Həq rizasiyyə ki bu, eyni-ədalətdür mana...*

*Ey pəriləb, demə həq bir parə can vermiş sana,
Çəşməyi-heyvan deyib, şəkli dəhan vermiş sana.*

*Karigahi-afərinış içrə guya dəsti-sün,
Riştəyi canbirlə peyvəndi-miyan vermiş sana.*

Kişvərinin dilində rast gəldiyimiz ərəb leksikasıdan nümunələr:

Rəqib- (رقيب -raqi:bun) keşikdə duran; müşahidəçi, nəzarətçi, gözətçi, baxıcı; sensor; casus, xəfiyyə; hərbdə çavuş (3, 379)

Nəsib – (نصيب – nasi:bun)pay, hissə, qisim; bəxt, tale, qismət, nəsib, təqdir, aqibət, müqəddərat; müvəffəqiyyət, uğur (4, 634)

- Müqtərin** – (مقترن - muqtərin – 8-ci bab, ismi-fail) evli (4, 390)
İns – (إنس – insun. İsim) insanlar, insan nəslə (3, 36)
Ğəbğəb – (غيبغيب - ğəbğəbun) boyun altındakı dəri qatı, alqı – satqıda aldadan şəxs
Şölə - (شعلة – şu‘lətun) şölə, alov; kösöv; məşəl; odluq , konfor (4, 90)
Rəna – (رنا - ranə:’u) gözəllik, gözəl səs, gözəl qadın.
Hekayət- (حكاية - hikə:yətn) hekayə, hekayət, əhvalat, vasitəsiz nitq (3, 223)
Qərar – (قرار - qara:run) qərar, qətnamə; dərkənar, əmr, sərəncam; hökm, qərar; dib, alt, əsas; sakitlik; mənzil, ev; nəqarət (4, 381)
Təqrib - (تقريب – taqri:bun) yaxınlaşma , yaxınlaşdırma (3, 382)
Təqib – (تعقيب – ta‘qi:bun) təqib, izləmə; şərh (4, 247)
Asib – (عصيب – ‘asi:bun) hirsli, ağır, çətin; böhranlı (4, 236)

Nəticə

Beləliklə, XIV-XV əsrlər ədəbi dilimizdə ərəbizmlərin işlənməsi haqqında olan fikirlərimizə yekun vurarkən onu demək istəyirik ki, ümumiyyətlə, XIII-XV əsrlər yazılı ədəbi dilimizin təşəkkül və formalaşdığı dövrü olduğu üçün olduqca mürəkkəb dövrdür.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, III cild. Bakı, Elm, 2009
2. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, IV cildə, I cild (XIII-XVI əsrlər), Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2007
3. Ərəbcə-Azərbaycanca lüğət. İki cildə, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2007
4. Ərəbcə-Azərbaycanca lüğət. İki cildə, II cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2008
5. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi. I hissə. Bakı, Elm, 2012

Xülasə

Məqalədə XIV-XV əsrlər Azərbaycan ədəbi dilində işlənmiş ərəb leksik vahidləri tədqiqat müstəvisinə çıxardılır. Göstərilir ki, XIV əsrdən etibarən əsasən Nəsimi yaradıcılığı ilə ədəbi dilimizə daha çox nüfuz etməyə başlayan ərəb leksik vahidləri bu əsrdən etibarən məsnəvi janrının dilində də geniş şəkildə işlənməyə başlayır. Lakin məsnəvi janrı ərəb leksik kəlmələrinə ilk dövrlərdə bir qədər ehtiyatla yanaşsa da, Nəsimi yaradıcılığı dil baxımından ərəb leksik vahidlərini daha çox tələb edir. Nəsimidən sonra Nəsiminin ədəbi dilimizə gətirdiyi ərəb leksik vahidləri ədəbi dilimizdə Həqiqi, Hamidi, Hidayət, Gülşəni və başqa şairlərimizin yaradıcılıqları ilə normativləşir. Bu dövrdə, yəni XIV-XV əsrlər Azərbaycan ədəbi dilinin Şərqin digər dilləri kimi ədəbi arenaya çıxması nəticəsində ictimai-siyasi hadisələr dilimizə təsir etmiş və dilimiz bu dövrdə öz inkişafını davam etdirməklə bərabər, güclü kənar təsirlərə məruz qalmışdır. Məhz bu proseslərin nəticəsidir ki, bu dövrdə Nəsimi kimi şəxslərin, şairlərin yaradıcılıqları timsalında dilimizdə işlənən ərəbizmlərin kəmiyyət və keyfiyyəti yüksəlmiş, Həqiqi və ondan sonra yaşayıb-yaradan şairlərin yaradıcılıqları ilə isə bu ərəbizmlər Azərbaycan ədəbi dilində sabitləşmişdir. Məhz XIV-XV əsrlərdə bu sabitləşmənin nəticəsidir ki, XVI əsr Azərbaycan ədəbi dili

ərəbizmlərin dildə işlənməsi baxımından artıq tamamilə yeni keyfiyyətdə və vüsətdə qarşımıza çıxır.

Салман Сулейманов

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ АРАБСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ XIV-XV ВЕКОВ.

В статье арабские лексические единицы, использовавшиеся в азербайджанском литературном языке XIV-XV веков, выведены на уровень исследования. Показано, что арабские лексические единицы, которые начали проникать в наш литературный язык главным образом с творчеством Насими с XIV века, с этого века стали широко использоваться в языке жанра маснави. Однако, хотя жанр маснави вначале относился к арабским лексическим словам с некоторой осторожностью, работа Насими требует большего количества арабских лексических единиц с точки зрения языка. После Насими арабские лексические единицы, привнесенные в наш литературный язык Насими, становятся нормативными в нашем литературном языке благодаря произведениям Хакики, Хамиди, Хидаята, Гульшани и других поэтов. В этот период, то есть в 14-15 веках, в результате выхода азербайджанского литературного языка на литературную арену, как и других языков Востока, общественно-политические события повлияли на наш язык, и в это время наш язык продолжал свое развитие. период и подвергался сильным внешним воздействиям. Именно в результате этих процессов количество и качество арабизмов, используемых в нашем языке, увеличилось на примере творений таких людей, как Насими, поэтов, а с творениями Хакики и поэтов, живших и творивших после него, эти арабизмы стал устойчивым в литературном языке Азербайджана. Именно в результате этой стабилизации в XIV и XV веках литературный язык Азербайджана XVI века предстает перед нами в совершенно новом качестве и масштабе с точки зрения обработки арабизмов в языке.

Salman Süleymanov

LEXICAL UNITS OF ARABIC ORIGIN IN THE AZERBAIJANI LITERARY LANGUAGE OF XIV-XV CENTURIES

In the article, the Arabic lexical units used in the Azerbaijani literary language of the XIV-XV centuries are brought to the level of research. It is shown that the Arabic lexical units, which began to penetrate our literary language mainly with the work of Nasimi from the 14th century, began to be widely used in the language of the masnavi genre from this century. However, although the masnavi genre treated Arabic lexical words with some caution in the early days, Nasimi's

work requires more Arabic lexical units in terms of language. After Nasimi, the Arabic lexical units brought to our literary language by Nasimi become normative in our literary language with the works of Haqiqi, Hamidi, Hidayat, Gulshani and other poets. During this period, i.e. 14th-15th centuries, as a result of the emergence of the Azerbaijani literary language into the literary arena like other languages of the East, socio-political events affected our language, and our language continued its development during this period, and was exposed to strong external influences. It is the result of these processes that the quantity and quality of Arabisms used in our language increased in the example of the creations of people like Nasimi, poets, and with the creations of Haqiqi and the poets who lived and created after him, these Arabisms became stable in the literary language of Azerbaijan. It is the result of this stabilization in the 14th and 15th centuries that the literary language of the 16th century Azerbaijan appears to us in a completely new quality and scale in terms of the processing of Arabisms in the language.

**Rəyçi: filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent Elmira Məmmədova Kekeç
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**